

Rurbanisme o la mirada integral

Jordi Franquesa*

Escola Tècnica Superior d'Arquitectura (Universitat Politècnica de Catalunya)
jordi.franquesa@upc.edu

Resum: Els nuclis rurals i el seu entorn mostren una gran complexitat, però sovint s'interpreten com el negatiu de les ciutats consolidades. Si bé ambdues realitats tenen avantatges i inconvenients, és només des d'una lectura omnicomprendiva del territori que faci una lectura integral dels dos escenaris de manera simultània, atenent les seves sinergies, que es poden establir les bases per poder fer front a les seves disfuncions i plantejar estratègies suggeridores que permetin abordar amb èxit una mirada territorial equilibrada i estimulante.

Paraules clau: rurbanisme, nuclis rurals, repoblament, desenvolupament rural, territori.

Rurbanism, or the comprehensive view

Abstract: Rural centres and their surroundings are highly complex but are often interpreted as the negative space of consolidated cities. Although both realities have advantages and disadvantages, it is only from an omnicomprehensive reading of the territory that we can form an integral view of both scenarios simultaneously, taking into account their synergies, and lay the foundations to be able to face their dysfunctions and propose suggestive strategies that allow a balanced and stimulating territorial vision to be successfully approached.

Keywords: rurbanism, rural nuclei, repopulation, rural development, territory.

Compàs d'amalgama, ISSN 2696-0982 / e-ISSN 2696-1008, tardor 2023, núm. 8, pp. 50-54
Data de recepció: 26-02-2023. Data d'acceptació: 24-03-2023.

* Professor agregat al Departament d'Urbanisme, Territori i Paisatge de la Universitat Politècnica de Catalunya, doctor arquitecte (amb premi extraordinari de doctorat) i màster en Urbanisme, Jordi Franquesa imparteix docència en matèria urbana al DUOT-UPC des de 1996, i ha impartit conferències a Venècia, Lisboa, Holanda, Mèxic i Brasil, i també a Harvard en un congrés sobre millora docent. Ha estat cap d'Estudis de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (2013-2017), director del grup de recerca GILDA sobre innovació docent i director de la línia de recerca sobre repoblament i desenvolupament rural del Grup de Recerca en Urbanisme (GRU). ORCID: 0000-0002-8551-3133.

Una lectura omnicomprendiva

El territori rural és atractiu per molts motius. Mostra un patrimoni natural important, amb paisatges rics i diversos i amb una fauna i flora rellevants. Els nuclis rurals presenten sovint elements arquitectònics valuosos, al mateix temps que singularitats específiques, moltes vegades endèmiques, que els fan especialment suggeridors. Tant és així que, després del confinament i la pandèmia, s'ha demostrat que hi ha una demanda social respecte a aquests entorns (González, 2022). A més, les seves dinàmiques socials i activitats econòmiques disten molt de les dels entorns urbans de les ciutats més consolidades i estableixen vincles de proximitat amb el seu entorn natural immediat. Tots aquests valors no són aïllats o desconnectats, sinó que generen moltes complicacions entre ells i sovint prenen la forma d'ecosistemes rurals que són, tal vegada, molt fràgils i alhora rics i complexos.

Tinguem present, però, que els nuclis rurals tenen també problemes, i, malauradament, moltes vegades greus: envelliment poblacional i manca de relleu generacional, dificultat per sostenir les seves economies, manca de parc d'habitatge, mala accessibilitat i connectivitat, i dèficit de serveis, entre d'altres.

És evident que els nuclis rurals tenen avantatges i inconvenients, com també passa a les ciutats més consolidades. Però el problema és clar: els uns no poden sobreviure sense els altres. És necessari evitar la temptació d'entendre les dues realitats com a contràries: ambdues formen part de la mateixa història i és absolutament crucial tenir una mirada omnicomprendiva per poder abordar els seus problemes i els seus reptes, i és clau cercar el necessari reequilibri territorial a partir d'aquesta lectura integral, una disciplina que podríem anomenar *rurbanisme*.

Significat de rural

Si ens fixem en el territori català, ens adonarem que el 10% de la població viu en una extensió propera a dues terceres parts del país, on els municipis no superen els cinc mil habitants (Aldomà, 2022) i les densitats poblacionals sovint no arriben als cinquanta habitants per hectàrea. Si exceptuem les àrees de la costa i els entorns immediats de les capitals de província, veurem que la majoria del territori té una densitat poblacional molt baixa. Però cal tenir també present que són precisament aquests entorns rurals els que abasteixen i proporcionen la majoria dels recursos al país: aigua, menjar, energia, fusta i altres béns imprescindibles per a la subsistència, al marge d'apor-

tar també cultures ancestrals, paisatges emblemàtics i un patrimoni incalculable.

La paraula *rural* té l'origen etimològic en l'arrel llatina *rus* o *ruris* i podríem traduir-la com a «camp». El sufix *-al* significa «que pertany a» o «que és relatiu a». Si cerquem les derivades llatines d'aquesta arrel, podrem veure que la paraula *ruralis* també s'emprava per referir-se al territori rural d'una manera més específica, i la paraula llatina *rusticus* ja s'utilitzava per qualificar una persona que era més aviat simple, un prejudici que encara és estès. Malgrat això, tenim la certesa que el territori rural és extraordinàriament complex i que té també un extraordinari potencial per abordar els reptes contemporanis relatius a la sostenibilitat, l'equilibri econòmic i social i la qualitat de vida.

En efecte, el concepte de ruralitat és absolutament polièdric i multidimensional, i mostra diferents interpretacions i accepcions en funció de la lectura que se'n faci i de l'aproximació disciplinària de la qual es parteixi. Si ho fem des dels aspectes socioeconòmics o des de la vessant cultural, o si estudiem l'aprofitament dels recursos o del sòl, dels seus actius patrimonials o dels seus atributs geogràfics o espacials, en tindrem distintes definicions, que sens dubte aniran més enllà d'entendre aquests entorns com a simplement «no urbans».

En efecte, els nuclis rurals presenten unes característiques diferencials envers els urbans que tenen a veure amb la seva mida i la seva «sensació de lloc», amb el seu equilibri amb l'entorn natural, i amb components identitaris força desenvolupats, on les xarxes comunitàries són sovint elaborades i fins i tot sofisticades. Però, al mateix temps, aquests assentaments han d'estar amatents a les dinàmiques econòmiques i socials de les regions on s'emplacen, de les grans ciutats més properes i també dels fenòmens derivats de les noves tecnologies i de la globalització: han de poder encaixar en un discurs més territorial i han de ser capaços de reconèixer el seu paper fonamental en les dinàmiques econòmiques, socials i culturals d'àmbits superiors, que permeti una mirada més omnicomprendiva de la realitat. És només a partir d'aquesta mirada, que es mou contínuament entre l'àmbit local i el territorial, i que a la vegada aborda el dualisme sinèrgic entre els nuclis urbans i els rurals, que podrem copsar el veritable significat del terme *rural*.

Alguns problemes bàsics

Un dels reptes més importants és sens dubte l'envelliment poblacional. Els nuclis rurals tenen un percentatge elevat de gent gran i es fa evident que per assegurar unes dinàmiques socioeconòmiques solvents

en els nuclis rurals és prioritari aconseguir fixar-hi població jove, no només per enfortir-los, sinó especialment per garantir la continuïtat generacional, un tema clau per a la dinamització rural. És més, incorporar joves que poden aportar innovació i especialització com a resposta a les noves demandes del mercat, des de la qualitat dels productes als valors afegits que s'hi poden implementar, pot derivar en una producció agrícola i ramadera vibrant basada en les noves tecnologies.

Però, certament, un dels problemes més greus dels entorns rurals, i que té una repercussió important sobre l'economia, és el que podríem anomenar la *gentrificació rural*, o desplaçament, erradicació i substitució de les economies de proximitat pròpies dels entorns rurals. La globalització és necessària, sens dubte, i els entorns rurals han d'estar amatents i vinculats als processos globalitzadors si volen ser competitius, però cal anar amb compte. Si l'escenari és que el camp produeix i la ciutat consumeix, es tendirà a viure del territori, i no amb el territori, la qual cosa pot comportar processos irreversibles de gentrificació rural que implicaran, necessàriament, interessos asimètrics, sovint oposats, i l'aparició de conflictes ambientals, però també econòmics i socials. No hi ha major greuge per a la identitat territorial i el seu equilibri ecosistèmic que les forces exògenes que responen a dinàmiques colonitzadores i clarament desarreladores. Malauradament, sovint som testimonis de com els avenços tecnològics, les economies d'escala i les macroempreses agroramaderes deriven en la concentració en pocs productes, la producció per a consumidors distants, la uniformització del territori i l'empobriment local i poblacional: són avenços econòmics disfressats, que tenen conseqüències nefastes per al territori. Estem parlant d'escenaris on el problema és estructural i cal vetllar per l'economia circular d'àmbit regional i local, basada en les energies renovables, amb la tecnologia i la pagesia al servei del seu territori i les seves persones, i amb un sistema agroalimentari ben arrelat en el seu entorn rural local, amb l'ajut també de l'economia social i solidària (ESS), i de manera resilient i adaptable als canvis constants, tant locals com globals. La gentrificació rural és, sens dubte, la pitjor malaltia dels entorns rurals, ja que té conseqüències econòmiques, socials, paisatgístiques i poblacionals importants. Cal viure *de* la terra, però *amb* la terra.

Tres escenaris

A més, el territori no és neutre. L'atenció a la geografia, la morfologia, els usos del sòl, la disposició dels nuclis rurals i urbans i els processos antròpics que experi-

menta és absolutament fonamental per poder-ne debatre amb criteri les disfuncions, els encerts, els desequilibris i les oportunitats, fet que ens ha de permetre entendre les seves lògiques per tal de poder intervenir-hi per a la seva millora amb un mínim de garanties.

El territori és divers. Cada àmbit territorial té les seves especificitats i singularitats, i és evident que estratègies que poden funcionar en determinats sectors poden ser contraproductes en d'altres. Malgrat això i com a premissa amb un important valor metodològic, podem establir tres escenaris de partida que ens poden ajudar a comprendre millor el paper dels nuclis rurals segons el context territorial on es troben i que ens poden facilitar la feina a l'hora d'abordar les seves problemàtiques i dinàmiques i de plantejar estratègies de millora. Aquesta primera aproximació taxonòmica es fonamenta en la seva proximitat als nuclis urbans més consolidats, ja siguin grans ciutats, ja siguin ciutats intermèdies. Es proposa aquesta classificació:

1. *Nuclis rurals periurbans*. Assentaments rurals situats a la perifèria de ciutats grans o intermèdies. Mantenen la seva identitat i sovint basen les seves economies en les activitats agràries, però tenen altres recursos alternatius rellevants. El fet de trobar-se a prop de ciutats consolidades és la causa de la multiplicitat de tipologies diferents d'aquests nuclis, des d'assentaments autònoms fins a enclavaments residencials de ciutats dormitori. Aquests nuclis no acostumen a perdre població i alguns fins i tot tenen creixements poblacionals positius. Els serveis bàsics estan majoritàriament resolts per la proximitat al nucli urbà de referència.
2. *Nuclis rurals remots*. Assentaments rurals allunyats de les ciutats, en la majoria dels casos en territoris amb una morfologia accidentada, mala accessibilitat i greus problemes de desplaçament. Les infraestructures d'accés a aquests nuclis sovint tenen un traçat irregular, estret i sinuós, per la qual cosa el transport públic és molt escàs, així com la majoria dels serveis bàsics. Les seves economies són molt vulnerables i mostren taxes elevades d'envelliment poblacional. Altrament, tenen entorns naturals de molt valor patrimonial, amb economies agrícoles i ramaderes que contrasten amb economies turístiques de qualitat, i sovint experimenten embats poblacionals de temporada, així com alteracions en mercats com el de l'habitatge, pensat habitualment per a persones amb un alt nivell adquisitiu que hi estableixen la segona residència.

3. *Nuclis rurals sinèrgics*. Nuclis rurals relativament allunyats de les ciutats consolidades, força autosuficients i que estableixen suggeridores sinergies i complicitats entre ells, fet que dona sentit a les dinàmiques territorials de l'àmbit. Són assentaments rurals que acostumen a ser estables des del punt de vista poblacional, tot i que amb tendència a l'envelliment, i que mantenen trets identitaris molt accentuats. Les seves activitats econòmiques són prou diversificades i inclouen força ocupacions a més de les agrícoles i ramaderes. La morfologia dels seus territoris no és, en general, gaire accidentada. Habitualment tenen els serveis bàsics coberts, tot i que poden mostrar dèficits rellevants en educació, sanitat i transport públic.

Considerar els nuclis rurals des d'aquesta perspectiva permet abordar d'una manera més efectiva la complexitat dels assentaments, ja que el seu paper en cadascun dels tres escenaris és sensiblement diferent i, sens dubte, les estratègies que s'han d'implementar en diferents nuclis rurals situats en escenaris similars poden tendir a compartir tendències i casuístiques de tot tipus, malgrat les especificitats de cada un.

Els requisits

Tot i això, també podem establir criteris generals per a uns assentaments rurals de qualitat. D'acord amb els requisits de sostenibilitat i amb les tres E (*economy, ecology and equity*) que deriven de les reflexions de la Comissió de Brundtland (1987), podem establir quines premisses haurien de complir els assentaments rurals per tal de garantir la seva qualitat de vida i la seva viabilitat. És evident que aquests tres camps han d'estar ben interconnectats i relacionats i han de ser capaços d'establir sinergies i complicitats entre ells. A partir d'aquesta tríada, doncs, això és el que considerem que haurien de fer els nuclis rurals:

a) En l'àmbit *econòmic*:

- Ser sostinguts en el temps i plantejar economies que no siguin de curta durada, amb mirades sobre els seus potencials a llarg termini.
- Estar atents al procés constant de transformació cultural i social, amb un contínuum d'accions entrelaçades i transformables en el temps. Caldrà per a això ser innovador i tenir la capacitat de trencar motlles i prejudicis.
- Ser molt respectuosos amb el capital heretat: és a dir, tenir en compte que cal construir a partir dels

actius presents en els nuclis i en l'entorn, i evitar les iniciatives foranes i desarrelades del territori.

- Ser efectius econòmicament, amb relació a la producció, la distribució i l'intercanvi de béns i serveis, i, per tant, autosuficients.

b) En l'àmbit de l'*entorn natural i l'ecologia*:

- Ser compatibles amb l'entorn físic i natural, així com amb el patrimoni, i arrelar-hi; i estar especialment atents al canvi climàtic i a les economies dels recursos naturals i del reciclatge.
- Ser intencionats i raonats des del punt de vista del disseny urbà, amb criteris coherents en la definició de les estructures urbanes, dels límits i dels vincles amb l'entorn natural.
- Ser sensibles al concepte dels ecosistemes rurals, on existeixen equilibris energètics estables i cíclics entre els assentaments i el seu entorn.

c) En l'àmbit de les *comunitats*:

- Ser socialment actius, identitaris i amb plantejaments comunitaris respecte de les relacions humanes. Estar especialment atents a la sensació de pertinença i incentivar la implicació comunitària i la coparticipació.
- Ser culturalment dinàmics respecte dels diferents tipus d'activitats comunitàries.
- Ser inclusius respecte de totes les edats, gèneres i grups socials, i disposar de polítiques efectives d'acolliment.
- Ser accessibles còmodament des del punt de vista de la mobilitat i tenir una bona connectivitat digital per refermar les seves connexions amb els sistemes globals.
- Tenir una bona qualitat de vida, especialment pel que fa als serveis.

Algunes reflexions finals

1. *Els tres escenaris*: tal com hem dit, podem distingir tres tipus diferents de contextos en què es poden trobar els nuclis rurals en funció de la seva posició relativa respecte als nuclis urbans consolidats. Aquesta posició determina les seves dinàmiques econòmiques, socials i ambientals. Podem distingir: els nuclis rurals periurbans (1), els nuclis rurals sinèrgics (2) i els nuclis rurals remots (3).
2. *Els tres objectius*: s'estableixen en funció dels aspectes en què les estratègies haurien d'incidir de manera prioritària i on s'haurien de plantejar propostes operatives i eficaces. Aquests aspectes són: els socials i d'abast comunitari (1), els econò-

mics (2) i els productius, els mediambientals i els ecològics (3).

3. Els *tres agents*: l'èxit o el fracàs de qualsevol intervenció rau en la seva operativitat i la seva capacitat de poder-se dur a terme, per això els agents implicats en cada proposta són fonamentals per aconseguir els objectius plantejats. Cal, doncs, estar amatent al perfil d'aquests agents i als seus compromisos, i és molt important poder implicar simultàniament els agents públics (1), els agents privats (2) i la comunitat d'usuaris (3).

A partir d'aquesta premissa de partida podríem concloure que abordar la complexitat dels nuclis rurals passa per tenir en compte, com a mínim, les qüestions següents:

4. Cal tenir sempre presents els actius més rellevants d'aquests àmbits: l'entorn natural i la seva identitat. Per una banda, l'entorn natural és fonamental per a la lluita contra el canvi climàtic, juntament amb les energies renovables i les estratègies per reduir els impactes ambientals. Dins els debats ecològics, l'entorn natural rural té un paper molt rellevant en la sostenibilitat ambiental. Per altra banda, la identitat d'aquests entorns i dels nuclis rurals és un actiu importantíssim des del punt de vista patrimonial, però també té unes derivades culturals i econòmiques importants.
5. Els entorns rurals han d'apostar per la diversitat (OECD, 2006), tant en termes econòmics com en termes habitacionals. Si bé les activitats agroramaderes han de tendir a aquesta diversificació per tal de ser competitives, cal tenir en compte també les activitats econòmiques que es mouen en altres esferes i que no deriven del rèdit de la terra, com el turisme o les noves economies que es poden implementar amb comoditat en els entorns rurals. Al seu torn, és imprescindible diversificar l'oferta residencial i mostrar-se receptiu respecte a les noves maneres d'habitar, el cohabitatge, la recuperació de les masies i la incorporació al mercat residencial dels habitatges buits a partir d'iniciatives públiques, també com a eina clau per fixar població en el territori.

6. És fonamental impulsar els serveis en aquests entorns, molt especialment els educacionals i els sanitaris, que són els més importants i també els més deficitaris en els nuclis rurals. En aquest sentit, les escoles són clau per a la fixació de parelles joves.
7. Cal estar al cas dels processos de gentrificació rural i disposar d'eines per poder gestionar adequadament la terra i les economies que en deriven, per evitar els problemes de desarrelament i mantenir les economies circulars i de proximitat, així com les identitats i els vincles dels nuclis rurals amb el seu entorn.

Però no és difícil adonar-se que el més important és, tot retornant a l'inici d'aquest escrit, la lectura omnicomprensiva del territori: els nuclis rurals i els nuclis urbans formen part d'una mateixa realitat. Parlem del rurbanisme, o de la mirada integral. Les estratègies haurien d'estar orientades a la millora de la qualitat de vida d'ambdues realitats de manera simultània i, per tant, haurien d'evitar la mirada tradicional, que ha interpretat que els entorns rurals són el negatiu dels entorns urbans, o que existeixen servidors i servits. L'ordenació del territori implica entendre la seva complexitat des de totes les realitats que en formen part, i només a partir de propostes que posin en valor els lligams entre ambdues realitats pot tenir garanties d'èxit. Aquesta és la via segura per aconseguir entorns on es pugui fer present una bona qualitat de vida per a tots.

Bibliografia

- Aldomà, I. i Mòdol, J. R. 2022. *Atlas del món rural 2022: Despoblament o revitalització?* Lleida: Cèltica Impressió.
- Brundtland report. 1987. Federal Office for Spatial Development, Oxford University Press, United Nations.
- González, M. et al. 2022. «Canvis de residència en temps de COVID-19: una mica d'oxigen per al despoblament rural». *Perspectives Demogràfiques* (Centre d'Estudis Demogràfics), 026 (gener).
- OECD. 2006. *The new rural paradigm: Policies and governance*. OECD Rural Policy Reviews.